

ILMAÜTLEVAST EITUSEST

ANNE TAMM

Annotatsioon. Artiklis selgitan abessiiveituse verbi käändevormi *-mata* semantilisi seoseid nimisõna vastava vormiga (*-ta*) ja verbivormi kohanemist kontaktkeelte ajakategooria väljendamisel. Käsitlen eesti *ta-* ja *mata-lõpulise* abessiiveituse vorme Aikhenvald 2008 ja Csepregi 2001 interkategoriaalsete ehk versatiilsete (nn hõljuvate) käänete raamistikus. Raamistik sobib eri sõnaliikide morfeemides esinevate sarnase tähenduse ja ühise etümoloogiaga vormide uurimiseks. Seega võimaldab raamistik mõista käänderikaste aglutinatiivsete Uurali keelte morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika piirimaail asuvaid muutuses olevaid keelenähtusi. Korpusekonkordantside (etTenTen 2021) alusel näitan, et *olema*-verbi finiitvormi ja *mata*-partitsiibi tarind (*Maril on töö tegemata*) on perfektieitus. Tarind eitab tänapäeva eesti keele jaatavat teises staadiumis grammatiseerunud perfektitarindit (*Maril on töö tehtud*, vt Lindström ja Tragel 2010).

Võtmesõnad: karitiiv, privatiiv, abessiiv, grammatiseerumine, perfektiaeg, keelekontaktid, variatiivsus

1. Sissejuhatus

Eesti keeles esineb ilmaütlev, mis väljendub morfeemides *-ta* ja *-mata*. Sünkroonse keelekirjelduse seisukohast on tegemist morfeemiga, mis liitub nimisõnadele (näide 1) ja esineb ka verbivormistikus (näited 2–3).

- (1) Mari liikleb ka detsembris maanteel helkurita.
- (2) Töö on tegemata.
- (3) Maril on töö tegemata.

Artiklis on vaatluse all nähtus nimetusega *ilmaütlev eit* või lühemalt *abessiiveitus*. Kasutusel on ka termin *hõljuv ilmaütlev*¹, kui kirjeldus

¹ Termin on soovitanud üks retsensentidest. Käesolev artikkel põhineb mitmel varasemal konverentsiettekandel (2006–2020), mis keskenduvad ilmaütleva semantika, rõhulisuse ja pragmaatika eripärasustele või Uurali keelte võrdlusele. Täna südamest kõiki tagasisidet andnud korraldajaid, retsensente, kolleege ja toimetajaid.

hõlmab nii *ta-* kui ka *mata-*vormi. Konkreetsem eesmärk on korpuse alusel näidata, kuidas Uurali-pärane eesti ilmaütlev ehk osa käände-paradigmast on muutumas osaks verbiparadigmast, ning kuidas täpselt ilmaütlev väljendab Euroopa-pärase perfektiaja eitust. Seetõttu keskendun eldkõige germaanipäraste (näited 4 ja 5) abiverbi ja partitsiipi sisaldavate perfektiaegade sarnastele *olema*-verbi konstruktsioonidele (näited 6–7).

- (4) I have not eaten yet. ingl
 ma omama NEG söönud veel
 Ma ei ole veel söönud.
- (5) Ik heb nog niet gegeten. holl
 ma omama veel NEG söönud
 Ma ei ole veel söönud.
- (6) Mul on veel söömata.
 Nimisõna ADESSIIVIS + *olema* + (veel) VERB-*mata*
- (7) Ma olen veel söömata.
 Nimisõna NOMINATIIVIS + *olema* + (veel) VERB-*mata*

Ilmaütlev on hea näide keeles juba olemasolevate vormide kohanemise kohta uute kontaktkeeltes esinevate funktsioonide ja tähenduste väljendamisel, kus algse käände ja kontaktkeele verbikategooria tähendustes esineb sarnasus. Hõljuvad (versatiilsed, interkategoriaalsed) käanded ehk eri sõnaliikide morfeemides esinevad sarnase semantikaga vormid on tüpoloogias Alexandra Aikhenvaldi (2008) ja uralistikas Márta Csepregi tööde keskpunktiks. Siinse artikli hüpotees on, et *mata*-verbivorm kombinatsioon *olema*-verbi finiitvormiga on kristalliseerunud perfektieituseks. Seega panen ette käsitleda ka ilmaütlevat hõljuva vormina, mis on näide sellest, kuidas konkreetse nimisõnakäände tähendusest areneb ajakategooria marker verbivormistikus. Nimetan käänet ja *mata*-verbivormi formatiivi *-ta* hõljuvaks ilmaütlevaks. Seletan mõlema, nii nimisõna kui ka verbivormi tähendust karitiivi võrdlusemõiste (Oskolskaja jt 2020) ja ootuspärase osaluse presupositsiooniga (Strawson 1950).

Enne abessiivi iseärasuste vaatlemist peatun aga kõigepealt sellel, miks on see keeleelement üldse huvitav. Kuna karitiiv ja hõljuv käänne on kesksed mõisted, on neid artikli 2. osas lähemalt seletatud. Samas osas on esitatud ka mõningaid Uurali keelte andmeid ja paralleele. Artikli 3. osa selgitab eesti keele grammatikatest tuntud ilmaütleva ehk abessiivi ning abessiiveituse põhijooni. Seejärel on keskmes tähenduslikud jooned ning 4. osas on keskendutud perfekti omadustele ja Euroopa-pärase (Metslang

2009) omajakonstruksiooni perfekti arengule eesti keeles. 5. osa esitab meetodid ja 6. osa tulemused. 7. osa seostab tulemused esialgse hüpoteesiga (st et *olema*-verbi finiitvormi ja *mata*-partitsiibi tarind on perfektieitus) ning asetab tulemused aglutinatiivsete ja käänderohkete keelte konteksti hõljuva käände raamistikus; 8. osa võtab uuritu kokku.

2. Miks üldse ilmaütlevat eitust uurida?

Ei saa väita, et abessiiveituse näol on tegemist täiesti erakordse nähtusega maailma keeltes. Põhjus, miks aga just eesti keele ilmaütlevaga tegelda, on selles, et Uurali keeled on ilmaütleva olemuse selgitamiseks suurepärase keelkond. Sarnaste keelenähtuste kirjeldamisel on siiani oluliseks takistuseks olnud erinevaid termineid eelistavad koolkonnad. Sofia Oskolskaja jt (2020) kasutavad endise Nõukogude Liidu keelte kirjelduses valdavat terminit *karitiiv* ja toovad kõigepealt näiteid just Uurali keeltest, viidates soome, nganassaani ja Permi keeli käsitlevatele töödele. Oskolskaja jt (2020: 8) illustreerivad nähtust vene ja inglise prepositsioonidega (*bez*, *without*) (8), (9).

- (8) Ivan prišel bez Maši. vene
 Ivan tuli ilma Mašata.
(9) John left without money. ingl
 John lahkus ilma rahata.

Abessiiveitust ei uuri ma käesolevas artiklis *liitelise* eituse kaudu: inglise ja vene liited *un-*, *-less*, *bez-* ning ka eesti tuletusliited *-tu*, *-matu*, *eba-* ja *mitte-* sobivad selle määratluse alla. Selline kitsam definitsioon ei võimalda aga vaadelda puudumise kategooria esinemist keeltes, kus liiteid üldse ei ole. Eri keelte sarnaste nähtuste kõrvutamiseks on tehtud ettepanek kasutada nn võrdlusmõisteid, mis on kokkuleppelised (*comparative concept*, vt Haspelmath 2010). Oskolskaja jt (2020) on loonud keeltes esinevate puudumist märkivate väljendite võrdlemiseks termini *karitiiv*. See kirjeldab osaleja (puuduja) mitteosalemist (puudumist, kuid mitte ainult) situatsioonis, kusjuures mitteosalemise predikaat modifitseerib semantiliselt situatsiooni või situatsioonis osalejat (Oskolskaja jt 2020: 8, 21–22). Miks ei ole lihtsalt puudumine karitiivi võrdlusmõiste määratlemiseks piisav semantiline ja pragmaatiline mõiste, võib illustreerida järgmise anekdoodiga (10) (folklore.ee). Naljas vastandub puudumine ja

situatsioonis osalemine: käed jalgrattaga sõitmise puhul ei puudu, vaid ei osale tegevuses, hambad aga puuduvad, ent ei osale tegevuses, mille põhinebki nalja puänt.

- (10) Juku sõidab õues rattaga. Ema vaatab akna pealt, kuidas see tal õnnestub. Esimese tiiru peal karjub Juku emale: „Emme, vaata, ma sõidan ilma vasaku käeta.“ Teise tiiru peal karjub ta emale: „Emme, vaata, ma sõidan ilma käteta.“ Kolmanda tiiru peal karjub ta emale: „Emme, vaata, ma sõidan ilma hammasteta.“

Eesti eessõna *ilma*, *ta-* ja *mata*-lõpud ning *tu-* ja *matu*-liited kuuluvad karitiivi võrdlusmõiste alla, *eba-*, *vaba-* ja *mitte-* aga mitte. Karitiivi võrdlusmõiste loomine soodustab seega eituse terminoloogia ühtlustamist.

Csepregi (2001), kelle andmetel esineb nähtus kõigis Uurali keeltes, kasutab selle kirjeldamisel terminit *sünteeiline eitus*. Eituse terminoloogia ja nähtuste kirjeldamise ühtlustamist on Uurali keelte tüpoloogilist laadi uuringutes näha (Wagner-Nagy 2011, Miestamo jt 2015). Mõnede Uurali keelte puhul eristatakse terminoloogias abessiivi ja karitiivi, näiteks kariitiivi nimisõnade, abessiivi aga tegusõnade puhul. Ungari eitusliite puhul on kasutatud terminit *privatiiv* (Kiefer 2015). Ante Aikio (2022) kasutab terminina karitiivi, nimetades karitiiv-adjektiivset sufiksit **-ktAmA* üheks kolmest Uurali algkeele omadussõnu tuletavast liitest (Aikio 2022: 12). Ka Uurali algkeele nimisõnade kaheksa käände seas olevat vastavat morfeemi nimetab Aikio (2022: 14) karitiiviks. Autor toob sõnamoodustusega seoses karitiivi näiteks ka kahest osast koosneva liitmorfemei, eituspartitsiivivormi *-mAktAmA* (Aikio 2022: 15, 19), valides näideteks hämmastavalt sarnased soome *tuntematon* 'tundmatu' ja tundraneenetsi *tumtəw*dawe-j** 'äratundmatu'.

Karitiivi võrdlusmõiste loomine annab hoogu ka Uurali abessiiveituse nähtuste semantika uurimisele ja võimaldab mitte piirduda uralistikale omase ajaloolise fonoloogia, morfosüntaksi ja sõnaliigilise määratlusega.

Abessiiveituse teeb huvitavaks eriline aglutinatiivsuse joon mitmes Uurali keeles, sealhulgas eesti keeles ja murretes. Aglutinatiivsuse tõttu ilmuvad käändesarnased vormid grammatiseerumisprotsesside tagajärjel ka verbiparadigmadesse. Seal esinevad nad mittefinitiivsetes vormides: supiinide, partitsiipide, konverbide osana. Aikhenvald (2008) ja Csepregi (2001) on alustanud interkategoriaalsete, hõljuvate käänete raamistikus tähenduse uuringuid. Raamistik sobib tüpoloogiliselt ja keeleajalooliselt

erinevate sõnaliikide morfeemides esinevate sarnase semantika ja ühise etümoloogiaga vormide uurimiseks. Selline lähenemine võimaldab mõista käänderikaste aglutinatiivsete Uurali keelte morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika piirimaal asuvaid pidevalt muutuvaid verbikategooriaid. Põhjalikumad käändevormide predikaadikategooria markeriteks arenemise käsitlused põhinevadki eesti ja teiste läänemeresoome keelte näidetest (Aikhenvald 2008). Läänemeresoome keelte käändevormid on hea näide sellest, kuidas konkreetsete käänete tähendustest arenevad aja-, aspekti-, modaalsuse ja evidentsiaalsuse tähendused. Eesti illatiiv, inessiiv, elatiiv, translatiiv, partitiiv ja abessiiv on eri sõnaliikide muuteparadigmades esinevad, nn hõljuvad, versatiilsed ehk interkategoriaalsed vormid. Tabel 1 annab ülevaate abessiivi paiknemisest eesti käändeparadigmas, samas tabelis on antud ka käänetele vastavate vormide paralleelid verbiparadigmas.

Tabel 1. Käändevormid ja verbi käändelised vormid eesti keeles

Kääne	Nimisõna vormid	Verbi käändelised vormid
nominatiiv	ujuja	
genitiiv	ujuja	
partitiiv	ujujat	ujuvat
illatiiv	ujujasse	ujuma
inessiiv	ujujas	ujumas, ujudes
elatiiv	ujujast	ujumast
allatiiv	ujujale	
adessiiv	ujujal	
ablatiiv	ujujalt	
translatiiv	ujujaks	ujumaks
terminatiiv	ujujani	
essiiv	ujujana	
abessiiv	ujujata	ujumata
komitatiiv	ujujaga	

Uuemaid arutlusi verbide käändevormide ja nende semantiliste seoste kohta nimisõna vormidega leidub eesti keeleski.² Seni on eesti keeles uuritud partitiivi kohanemist episteemiliste tähendustega ning ka progressiivi arenemist seesütleva käändevormiga moodustatud verbikonstruktsioonide alusel (Metslang 1994). Kuigi ka progressiiv on suurepärane näide keeles juba olemasolevate vormide kohanemise kohta uute, kontaktkeeltes esinevate nähtuste väljendamisel, on siin käände ja verbikategooriate paralleelid suhteliselt abstraktset laadi. Käändetähenduse laienemine metafoori kaudu sisseütlevast (*Mari on ujulas*) progressiivini (*Mari on ujumas*) või metonüümia kaudu absentiivini on tähenduselt üldistunud (vt Tamm 2011). Eesti ilmaütleva tähendused noomeni- ja verbivormistiku osana sarnanevad omavahel rohkem kui teiste noomeni- ja verbivormide käänete tähendused. Carl Eric Simmul (2018) ja Helen Plado (2015) on vaadelnud eesti keele ja murrete *mata*-konverbitarindeid funktsiooni ja semantika seisukohast.

Ka keelekontaktide vaatevinklist on abessiiveituse puhul tegemist erilise nähtusega. Sellist nii nimi- kui ka tegusõnade paradigmasse kuuluvat abessiiveitust nagu lausetes (11a ja b), täpsemalt sõnades *Lätita* ja *kirjutamata*, eesti kontaktkeeltes ei ole – kui nad pole just sugulaskeeled.

- (11) a. Ei saa me läbi Lätita.
b. Artikkel on kirjutamata.

Käesolevas artiklis soovin näidata, et abessiiv sobitub verbiparadigma osana Euroopa-pärase perfektiaja eitusega väga lihtsa tähendusliku sarnasuse tõttu. Puudumist tähistav ja mitmes sõnaliigis esinev abessiiveitus on Uurali keeltes laialt levinud. Csepregi (2001) arvab, et selle esinemist

² Verbivormistiku abessiivi morfeemina määratlemine vajab selgitust. Diakroonselt eesti keelt kirjeldades võib kindlasti rääkida keeleajaloos esinenud morfeemist, mis liitus kunagi produktiivselt *m*-liitelistele verbituletistele. *m*-liiteline noomenituletus ei ole produktiivne ja liitel ei ole enam selgesti tajutavat nominaliseerivat tähendust. Tekkinud on kahest morfeemist koosnev liitmorfeem (*-mata*), mis liitub verbitüvele küll produktiivselt, ent ühtse tervikuna. Liitmorfeem esineb verbivormistiku mittefiniitsetes ehk infiniitsetes sõnavormides. Mittefiniitide ehk mittefiniitsete vormide all mõistan siinses artiklis ruumipuudusest tingituna tugevasti lihtsustatult verbivorme, mille tüvele lisanduvate morfeemide seas ei ole pöördelõppe. Vt uuemaid arutlusi terminoloogia kohta Erelt (2017a, b). Kuigi *m*-liitel otsest tähenduslikku vastet enam ei ole, võib liitmorfeemi osa (*-ta*) tinglikult nimetada samuti morfeemiks, sest eituse põhitähendus on ka liitmorfeemi (*-mata*) osana (*-ta*) keeleajaloo käigus säilinud.

eri sõnaliikidega toetab loogiline tähendus, eitus. Samas piirdub Csepregi abessiiveituse tähendusnüansside rohkuse tõttu morfoloogia ja süntaksiga. Emakeelsetel teadlastel on aga eeliseid, kui abstraktsete tähenduste variatiivsust tuleb uurida introspektsiooni ja korpuse abil. Introspektsiooni ja korpuseuuringut kui kahte eesti keele uurimise olulist eelist ongi artikkel püüdnud kasutada nähtuse morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika selgitamisel.

3. Abessiivivormi üldiseid jooni eesti keeles

Abessiivimorfeemide *-ta* ja *-mata* näol on tegemist tähenduslikult lihtsa, ent väga kontekstisidusa, osaluse puudumist märkiva eitusvormiga. Nähtust on eesti keeleteaduses kohati juba käsitletud eituse all, seega teen siinjuures lühikokkuvõtte uurimisloo põhirõhkudest ja täpsustan mõnda morfosüntaksi ja funktsioonidega seotud erijoont.

3.1. Abessiivi uurimise loost

„Eesti keele grammatika“ järgi tuleb eituse vormivahenditeks teatava reservatsiooniga „lugeda ka .. abessiiv, sh supiini abessiiv (*südametunnistusest, lahendamata*)“ (EKG I: 155). Abessiiveitust on samas allikas nimetatud derivatiiv-morfoloogiliseks eituseks (EKG I: 166), vaadeldes seda liitelise eitusega nimisõnade ja tegusõnade vormistikus: „Liiteline eitus hõlmab .. c) abessiivi, sh eriti supiini abessiivi ehk *mata*-vormi.“ (EKG I: 165). „Eesti keele grammatika“ (EKG I ja II)³, „Eesti keele käsiraamat“ (EKK), Mati Erelt (2017a, b), Joel Sang (1983), Ellen Uuspõld (1966) on avanud eesti lugejale abessiiveituse nähtusi, võrreldes seda muude eesti keele vormide ja kategooriatega. Jussi Ylikoski (2021: 152) märgib, et mida mõeldakse käände all, sõltub sellest, mis on käände kriteeriumid kõnealuse keele uurimise traditsioonis. Kui määratlada käänat verbi kohustuslikuks laiendiks sobivuse kaudu, siis on abessiivil tõepoolest ka eesti keeles harva käände funktsioon. Ent kui määratlada käände olemust Ylikoski järgi, siis kuulub eesti keele abessiiv käänete hulka. Abessiiv on küll üks nn *ninataga* käänetest, mille kohta EKK märgib, et „nende käänete lõpud pole päris tüüpilised käändelõpud, vaid midagi kaassõna ja käändelõpu vahepealset,

³ Vt lähemalt EKG I, II §-d 44, 171, 490, 492, 494, 525, 544, 552, 608, 663, 666, 688, 689.

poolkaassõnad. Nende lähedust kaassõnadele kinnitab muu hulgas seegi, et omadussõnaline täiend jääb vastavas käändes oleva nimisõna puhul omastavasse käändesse“ (EKK).

3.2. Mis on *mata*-vorm?

Täpsustamist vajab, millega on tegemist *mata*-vormi puhul, kas verbiga, millele lisandub kääne, nominalisatsiooniga, millele lisandub kääne, infinitiivi, supiini, konverbi või partitsiibiga. Kas see on üldse karitiiv Oskolskaja jt (2020) mõttes? Selge on, et tegemist ei ole verbiga, millele lisanduks muutekategooria, kääne. Eesti *mata*-vorm ei ole ka nagu Permi keelte otse verbitüvele lisanduvad abessiivid-karitiivid (vrd Hamari 2011, 2014).

Noomeni ja verbi paradigmade abessiivid on eesti keeles siiski erinevad nähtused. Vastupidiselt teistele, tüüpilisematele eesti käänetele on abessiivi lõpp kahe fraasi koordinaatsiooni puhul esimeses rindliikmes fakultatiivne. See omadus sobib keelevahendiks, millega näidata, et nimi- sõna ja tegusõna vormidel on olulisi erinevusi. Nimisõnade puhul võib lisada ilmaütleva lõpu ainult viimasele rindliikmele ja seda nii ainsuses kui ka mitmuses (vrd näiteid 12 ja 13, vt ka allikat EKK ellipsi kasutusest rinnastuse korral).

- (12) Ta läks koju sooja(*-ta) mütsi-ta ja salli-ta.
Nad läksid koju sooja-de(*-ta) mütsi-de-ta ja salli-de-ta.
- (13) Ta läks koju sooja(*-ta) mütsi ja salli-ta.
Nad läksid koju sooja-de(*-ta) mütsi-de ja salli-de-ta.

Tegusõnade koordinaatsiooni puhul ei saa me aga läbi *ta*-lõppu lisamata (vrd näiteid 15 ja 16). Omadussõnaline atribuut ega mitmuse moodustamine ei ole võimalik, millest nähtub selgelt, et tänapäeval ei ole *-mata* selline nominaliseerunud verbivorm, millel oleks nimisõna omadused.

- (14) Ta läks koju *hea/hästi söö-mata ja mängi-mata.
(15) *Ta läks koju söö-ma-de-ta ja mängi-ma-de-ta.
(16) *Ta läks koju söö-ma ja mängi-mata.

Eelnevatest näidetest on näha, et abessiivifraaside rindliikmeid saab koordineerida. Nimisõna ja tegusõna koordinaatsiooni puhul tuleb kindlasti *ta*-lõpp lisada (vrd näiteid 17 ja 18 eelnevaga), ent ka lõpu lisamine (näide 19) ei ole mõnele keekekasutajale täielikult aktsepteeritav.

- (17) *Ta läks koju mütsi ja mängi-mata.
(18) *Ta läks koju mängi-ma ja mütsi-ta.
(19) ??Ta läks koju mängi-mata ja mütsi-ta.

Ei ole teada, mis põhjustab lause (19) puhul tõlgendamisraskusi, oletatavasti on see kontekstisiduse puudumine.

Seetõttu on selge, et vaatamata mitmele sarnasusele, nagu näiteks sama argumendina funktsioneerimine (*ei saa läbi Lätita* ega *ei saa läbi kirjutamata*), ei ole näites (15) tegemist morfeemiga, mis lisandub produktiivselt nominalisatsiooni teel tekkinud nimisõnale. Abessiiv on neis näidetes osa vormist, mis esineb vaid verbiparadigmas.

Oluline on vaadelda prepositsiooni *ilma* esinemist abessiivivormidega, sest prepositsioonid Uurali keeltes üldiselt ei esine. Prepositsioonide esinemine Uurali keeltes seondub keelekontaktidega, näiteks liivi *bäs* 'ilma' tuleneb kontaktist läti keelega. Prepositsioon *ilma* on etümoloogiasõnastiku järgi soome-ugri tüvi, mis seostub mitmes soome-ugri keeles ilma kui atmosfäärinähtuse ja maailmaga ning allika kohaselt on vasteid peale läänemeresoome keelte ka saami, Permi ja Obi ugri keeltes. Täpsemalt on määrsõna või kaassõna *ilma* peetud viisiütleva või omastava käände vormiks (EES).

Abessiivide puhul on prepositsiooni *ilma* kasutamine fakultatiivne, nagu mitmes järgnevas lauses, mis on grammatiliselt täiesti korrektsed ka siis, kui *ilma* ära jätta. Luulerütmist kantud lauset *Ei saa me läbi Lätita* võib vabalt parafraseerida tavalises kõnekeeles kui lauset (20a). Kuigi lastekeelde ilmub abessiiv hilja, puududes andmestikust, mida kajastavad Argus (2008) ja Argus, Bauer (2020), esineb uuemates korpustes abessiiv lastele suunatud kõnes ja lastekeeles sageli eessõnaga *ilma*, kuigi grammatiline oleks ka eessõna ära jätta (20b–d) (CHILDES Estonian).

- (20) a. Me ei saa läbi ilma Lätita.
b. See on ilma marjadeta jogurt ilma marjatükkideta.
c. Kas ma saan selle ilma rahata? Ilma rahata tohid küll võtta.
d. Ma olin ilma mütsita ja ilma maskita.

Oluline on aga ka *mata*-vormi esinemine eessõnaga *ilma*, mida leidub rohkelt konverbe käsitlevas näitematerjalis. Ka näide (21), mis pärineb allikast Simmul (2018: 861), sisaldab eessõna, mille ärajätt ei muudaks lause grammatilisust.

- (21) Kuid nagu me juba Tootsi ja Kiire juhtumist teame, ei tule ka mõisavalitseja amet **ilma õppimata** kätte.

3.3. Infinitiiv, supiin, konverb, partitsiip?

Peatun lühidalt küsimusel, kas *mata*-vorm on infinitiiv, supiin, konverb või partitsiip. Mitmed varasemad eesti keele käsitlused kasutavad vormi kirjeldamisel termineid *infinitiiv* ja *supiin*. Erelt (2017a) kasutab *mata*-vormi kirjeldamisel ka konverbi terminit. Erelt (2017a: 758) nendib, et mõnel juhul on vormi tüüpilist süntaktilist funktsiooni raske määrata, ning toob näiteks just *mata*-vormi, mis esineb funktsioonide poolest nii substantiivse infinitiivina, adverbilise konverbina kui ka partitsiibina. Konverbi terminit kasutab Simmul (2021, 2020, 2018), kirjeldades *des*-, *mata*- ja *maks*-vormide funktsioone, distributsiooni ja inforolli. Toetudes varasematele allikatele (EKG II: 264; Erelt 2017a: 815; Haspelmath 1995: 3; Ylikoski 2003: 222), esitab Simmul (2018: 847) definitsiooni „Konverbitarind on infiniitne verbikonstruktsioon, mis talitleb teise sündmust väljendava konstruktsiooni vaba laiendina“.

Ylikoski (2003: 220) märgib, et konverbide ja partitsiipide ülemineukupiirid on hägusad. Käesoleva artikli huviojektiks on tarindid, milles on olemisverb *Mul on veel söömata*: N-ADE + *olema* + (veel) V-*mata*. Analüüsides põhilause ja määrusliku tähenduse seoseid Simmuli erinevaid sündmusi ühendavate konverbide seisukohast, on selge, et ka Euroopa ja muu maailma keeltest on huvitav otsida tüpoloogilisi paralleele eitusliiteliste partitsiipidega, mis esinevad nii atribuudina kui ka predikatiivsenä. Sakhai (2011), kes *mata*-vormi uurib põhiliselt gerundiivtarindi osana, eelistab eesti teonimesid ja infiniite määratleda konstruktsioonidena, nende pärilusvõrgustike ja konventsionaliseerumisastme kaudu. Määratledes *mata*-vormi passiivi partitsiibi (*tud*-vormi) vastandina (Sakhai 2011: 93), võib arvata, et *mata*-vormi saab vähemalt osaliselt ka partitsiibina määratleda.

Abessiivi-karitiivivormidele on ka teistes Uurali keeltes omane mitmes funktsioonis esinemine. Ksenia Šagal (2017) arutleb soome eitusliitelise *maton*-partitsiibiga seoses partitsiibi omaduste üle, st kas partitsiipi võib süntaksis kombineerida orientatsiooniga predikaadi semantilistele rollidele või argumentidele või isegi vabadele laienditele, nt alus, patsient, agent, lokatiiv, ajamäärus. Kuigi eesti keelt ei mainita, selgub näidetest, et *-mata* funktsioonid vastavad osaliselt soome *maton*-partitsiibi funktsioonidele. Näite *kelle(le)gi teadmata hulk* võimalikkus eesti keeles (näide on tõlge soomekeelsele partitsiibinäitele *kenen-kään tietä-mätön määrä*, Šagal

2017: 74) osutab sellele, et soome patsiendile orienteeritud *maton*-partitsiibi funktsiooni vaste võib olla eesti *mata*-vorm.⁴

Šagal (2017) jagab eituspartitsiipidega keeled sümmeetrilisteks ja asümmeetrilisteks. Keeled, mille jaatavatele ajakategooria partitsiipidele vastavad eituspartitsiibid, on sümmeetrilised. Mitmes keeles on aga eituspartitsiipe üks, jaatava sisuga partitsiipe mitu: need keeled on asümmeetrilised. Kõik Šagali (2017) uuritud Uurali keeled, millel on eituspartitsiip, on asümmeetrilised (Šagal 2017: 138). Millele eituspartitsiibid neis keelis jaatavates ajavormides vastavad? Csepregi (2001: 66) märgib soome-ugri keeli uurides, et eitusinfinitiivi (ung *tagadó igenév*) kõige sagedasem vastand on perfekti partitsiip. Ent Šagali ja Csepregi andmestik ega klassifikatsioon seda väidet ei kinnita. Allikad piirduvad peamiselt kõnealuste keelte morfosüntaksi täpsema piiritlemisega, tehes valdkonna laialivalguvuse ja rikkaliku materjali tõttu vaid põgusamaid kõrvalepõikeid aja-, aspekti- ja viisikategooriasse. Aglutinatiivsetes Uurali keeltes on neid valdkondi eesmärgipärasem uurida hõljuva käände raamistikus.

3.4. Abessiivi tähenduslikke jooni

Ylikoski (2021: 151) mainib, et soome abessiivi on varem vaadeldud peamiselt morfoloogia ja süntaksi seisukohast ja vähem on tähelepanu pööratud semantikale, eriti kristalliseerunud tähendustele. Ka eesti keele puhul saab sellega nõustuda. Tähenduslikult ühendab näites (22) *ta*-vorme millegi puudumine.

- (22) a. Ei saa me läbi Lätita.
- b. Artikkel on kirjutamata.

Abessiiv on nagu teised eituse kategooriadki kontekstisidus kategooria. Võrreldes jaatavat lauset (23) vastavate eitavate lausetega (24) ja (25),

⁴ Täpsem uurimus oleks siiski vajalik, et selgitada, kas see tarind on eesti keeles grammatiliselt vastuvõetav nagu soome keele sarnane patsiendile orienteeritud partitsiip. Alusele (S), agendile (A), lokatiivile (L) ja ajamäärusele (T) orienteeritud partitsiibid ei ole eesti keeles eelistatud väljendusvariant: *koskaan kuole-maton rakkaus: ??iialgi suremata armastus* (S), [*loppututkinto-a suoritta-maton*] *hakija: ?lõputööd lõpetamata kandidaat* (A), [*lähes istu-maton*] *vuodesohva: *peaaegu istumata diivan* (L) ja [*täysin syö-mätön*] *päivä: ??täiesti söömata päev* (T) (vrd Šagal 2017: 74).

torkab silma kontekstide erinevus. Lause (24) on standardeitus (vt Mies-tamo jt 2015) ja lause (25) abessiiveitus.

(23) Mul on helkur.

(24) Mul ei ole helkurit.

(25) Ma olen helkurita.

Kui kasutada standardeitust nagu lauses (24), siis võib kontekstist puududa igasugune viide helkuri omamise kohta. Näide (24) võib olla dialoogis jätkuks lausele *Nimeta asju, mida sul pole!* Näide (25) aga samas kontekstis ei sobi, kontekstis on sel puhul viiteid helkuri omamise või kaotamise tähtsuse kohta. Abessiivi puhul lauses (25) on helkuri omamise situatsioonis osaluse eeldus tugevam. Lause (24) puhul on vabalt võimalik, et mul tavaliselt polegi helkurit, ent lause (25) puhul on situatsioonis oluline, et mul helkurit ei ole. Helkurita olemine on sellisel juhul mõneti ebanormaalne olukord, mis valitseb vastupidiselt ootustele. Korpuselauses (26) on näiteks liiklusõnnetuse põhjuseks ootuspärase liikluskäitumise normide rikkumine – oodatud käitumine oleks olnud pimedal ajal helkuri kandmine.

(26) Helkurita liiklemine sai jalakäijatele saatuslikuks.

(<http://ilmajaam.postimees.ee/teema>)

Nagu liiklusreeglite eiramise puhul, osutab liiteline verbieitus sageli teatud harjumuste, elutarkuste või normide olemasolule ja nendest kõrvalekaldumisele. Näiteks tehakse meie kultuuris pärast ülesärkamist voodi ära (27) ja selle (tegevuse) puudumist ehk tegematajätmist tähistab abessiiveitus (näide 28).

(27) Ruudul on voodi tehtud.

(28) Ruudul oli voodi tegemata. (<http://toolileen.blogspot.hu/2006/05>)

Samas peab abessiiveitusega väljendatud tegevus olema ka reaalselt võimalik (29). Standardeitus on selles suhtes neutraalne (30). Näiteks kivist voodikujude puhul on nende ülestegemine mõeldamatu ja võimatu (sest kivist kujude vormi ei saa muuta). Siiski on standardeitusega võimalik sellest rääkida. Nagu lausest (30) nähtub, võib staatilisi, ent ebareaalsete situatsioone kirjeldada. Abessiiveitusega on irreaalse staatilise situatsiooni eituse väljendamine semantiliselt välistatud (29).

(29) #Kivist voodi on tegemata.

(30) Kivist voodi ei ole tehtud.

Tegevuse lõpetatuse puudumine ei pruugi olla määrava tähtsusega, kuigi transitiiivne lause (28) eespool võiks sellisele järeldusele alust anda. Võrdluseks ka eituslaused kivikujudest ja inimestest, mis või kes ei ole midagi söönud. Kivikujude puhul ei ole võimalik, et nad mingil ajal üldse näljased oleksid ja kella kolmeks midagi söönud oleks, inimeste puhul on söömine võimalik. Võiks näiteks oodata, et kell kolm pärast lõunat peaksid inimesed juba lõunat söönud olema. Inimeste puhul on mõlemad eitused võimalikud (vrd 31 ja 32), marmorkujude puhul on võimalik vaid standardeitus (vrd 33 ja 34).

(31) Mari ei ole söönud.

(32) Mari(l) on söömata.

(33) Marmorkuju ei ole söönud.

(34) #Marmorkuju(l) on söömata.

Näite (34) puhul tekib näiteks emakeelsetel lugejatel segadus, kas lauses tahetakse väljendada, et keegi on marmorkuju söömata jätnud. See efekt viitab nähtuse semantilisele iseloomule, tegemist ei ole vaid konstruktiooni pragmaatiliste omadustega. Võib järeldada, et modaalsus mängib abessiivieituse analüüsis olulist rolli, kuna subjekti tegevus, mida eitatakse, peab olema nii võimalik kui ka ootuspärane.

Ootuspärase sündmuse puudumist saab tõlgendada nagu mingi ootuspärase eseme puudust, ent veidi abstraktsemal tasemel, täpsemalt, Reichenbachi ajajoonel (vt perfekti analüüsi Reichenbachi järgi allikas Metslang 1994). Erinevalt tüüpiliselt ruumis paigutuvatest esemetest paigutuvad sündmused ajajoonel. Kui mingi teatud ootuspärane minevikusündmus (E, nt söömine näidetes 34 ja 35) on ajajoonel ära jäänud ja see on vastuolus kõnehetke (S) ootuspärase olukorraga, siis on puudu kirjeldatud sündmus. Kui ärajäämine mingil minevikuhetkel on kõnehetke jaoks oluline, siis langeb referentsaeg (R) kokku kõneajaga. Seetõttu on kõnehetke, referentsaja ja minevikusündmuse paigutus ajajoonel just selline, nagu on omane perfektile: E–S, R.

(35) Maril ei ole söödud.

(36) Maril on söömata.

Võib nentida, et perfekti eitust väljendava tarindi abessiivivormil on muude abessiivinäidetega võrreldes verbilaadsem iseloom. Testida saab perfekti määrsõnadega *juba*, eituses *veel*. Need määrsõnad sobivad iseloomustama sündmuse relevantsust kõnehetkel. Kui *olema* + V-*mata*

konstruktsioonidel on tendents esineda määrsõnaga *veel*, siis ei ole tõenäoline, et omadused on muutunud nimisõnalaadsemaks, ja sel juhul on nad muutumas verbilaadsemaks. Võib oletada, et vormi tähendus on mingi spetsiifilise verbitähenduse väljendamisel muutunud kitsamaks, esinedes perfektitähenduses. Seevastu, kui *V-mata* konstruktsioonid kombineeruvad harva määrsõnaga *veel*, siis võib see näidata keelendi sobimatust perfekti eituse väljendamiseks. Lisades korpusenäitele (28) eessõna *ilma*, mis *mata*-konverbitarindite puhul esineks fakultatiivselt (vrd korpusest leitud konverbe *ilma õppimata*, *ilma oskamata*, Simmul 2018: 861), poleks lause enam grammatiline.

(37) ??Ruudul oli voodi ilma tegemata.

4. Hüpotees perfektieituse kohta

Siinse artikli hüpoteesiks on oletus, et toimumas on keelemuutus, mille tagajärjel *olema V-mata* tarindil on perfektieituse tähendus. Haspelmath (1995: 41–45) viitab mitmele allikale, kus kirjeldatakse, kuidas konverbivormid võivad muutuda perifrastiliste ajakategooriate peaverbideks.

Toetudes Comrie (1985), Dahli (1995), Bybee jt (1994) ning Bybee ja Dahli (1989) kirjutistele, vaatlen varasemas tüpoloogilises kirjanduses eristatud nn omaja-perfekte (*have perfect*). Euroopa (SAE) keelte üks iseloomulikke jooni on omaja-perfekti laialdane levik, mis on arenenud järgmise loogika järgi: 1) *I have a car*; 2) *I have a washed car*; 3) *I have washed a car*; 4) *I have swum* (vt lähemalt Heine ja Kuteva 2006). Omaja-perfekti areng on olnud etapiviisiline. Eesti verbi abessiivivormi konstruktsioon olemisverbi ja adessiivargumendiga on teise staadiumi omaja-tüüpi perfekti eitusvorm (vt teise staadiumi omaja-tüüpi perfekti arenemise kohta eesti keeles ja abessiivi perfektiga seotuse kohta Lindström ja Tragel 2010). Lauses (38) esitatud vorm kuulub perfekti grammatiseerumise kolmandasse staadiumisse, lause (39) on selle eitus. Tegevussubjekt (näidetes *Mari*) on nimetavas käändes. Eesti keele täisminevikku – perfekti – väljendab abiverb *olema* + *V-nud*.⁵

(38) Mari on söönud.

(39) Mari ei ole söönud.

⁵ Eesti perfekti tähenduse kohta vt täpsemalt Metslang 1994.

Lauses (40) esitatud vorm kuulub olemuselt perfekti grammatiseerumise teise staadiumisse. Nendes lausetes on kogeja alalütlevas käändes (*Maril*), mis on omane eesti omaja-perfektile (possessiivperfektile).

(40) Maril on (juba) söödud.

Passiivi partitsiibi (*tud*-tarindi) ja *mata*-vormi vastavust on märganud Sakhai (2011). Uurides genitiivagente, leiab ta, et kõige vabamalt laiendab genitiivagent passiivi partitsiipe, kuid mitte „-*tud*-partitsiibi eitava vastena toimivat *mata*-vormi“ (Sakhai 2011: 93). *mata*-vormi kohta toob Sakhai ebagrammatilise näite (41).

(41) *Leping on Riigikogu ratifitseerimata.

Semantiliste rollide poolest on *leping* patsient ja *Riigikogu* agent ning mõlema vormi (-*tud*, -*mata*) puhul on adessiivagent ühtviisi võimalik. Adessiivagendi ja *mata*-vormiga näide (42a) on semantiliselt eitav vaste jaatavale lausele näites (42b).

(42) a. Riigikogul on leping ratifitseerimata.

b. Riigikogul on leping ratifitseeritud.

Ka allika Erelt (2017b:192) adessiivagendiga vastandipaarid lubavad oletada, et tegemist on semantiliselt eitava vastega jaatavale lausele (43).

(43) a. Mul on seal juba käidud.

b. Mul on seal veel käimata.

Allikates Erelt (2017b: 191, 2017a: 825) esinevad terminid *retrospektiivne predikatiivtarind*, *aktiivi ja passiivi retrospektiiv* viitavad samuti perfektile. Retrospektiivi saab tõlgendada kõnehetke (S) perspektiivist (R) vaadeldava minevikusündmusena (E): E–S, R. Määrsõnade *juba* ja *veel* kasutus näidetes viitab aga sündmuse või selle puudumise relevantsusele kõnehetkel. Kui oletame, et eesti keeles toimub *olema V-mata* tarindi areng perfektieituse suunas, siis võivad selle semantilised omadused olla sarnased eesti possessiivperfekti eitavate vormidega, mis kombineeruvad hästi adverbiga *veel*.

(44) Maril ei ole (veel) söödud.

Kuna perfektide ühte arengustaadiumi iseloomustab saavutus- ja sooritusverbide rohkus perfektitarindite seas, siis võib nende verbiklasside sagedase esinemuse kaudu uurida, kas konstruktsioon on perfektitähendust

saamas. Perfektide puhul ilmnevat kõnehetke relevantsust võivad esile tõsta hinnangut sisaldavad väljendid saavutuse-soorituse (jaatava vormi puhul) või selle ärajäämise kohta (eitava vormi puhul). Eituse puhul võib vastavalt perfektivormilt eeldada *saama*-verbi mõnda vastupidise tähendusega verbi, antonüümi. Emakeelse kõneleja intuitsiooni alusel eeldan, et *mata*-vorm esinebki tihti verbiga *jääma*, millele ta ei ole ei vaba adverbiaallaiend ega kohustuslik semantiline argument. Selleks võrreldagu *saama*-perfektile vastavaid konstrueeritud paralleellauseid *mata*-vormiga, vrd lauset (45) ja ebagrammatilist lauset (46). Võib arvata, et perfektivormi arengu suund on seotud pigem liitumisega predikaadifunktsioonide ja verbiparadigmaga kui noomeniparadigmaga, kui prepositsiooni *ilma* sagedus perfektitarindeis ei ole kuigi märkimisväärne, nagu on näha hüpoteetilises näites (47).

(45) Töö jäi (veel) tegemata.

(46) *Töö jäi (veel).

(47) ??Töö on (veel) ilma tegemata.

5. Meetod

Vaatlesin *olema V-mata* tarindit sisaldavate fraaside esinemist etTen-Teni 2021 versiooni konkordantsipäringuga. Kasutatud korpuses, mis on tuntud ka kui Estonian WEB 2021, on 895 465 975 sõnet. Päringu korpusetarkvaraks ja otsingumootoriks oli Sketch Engine (Kilgarriif jt 2014). Kõik päringud toimusid 2023. aasta aprillis. Tarindit sisaldavate fraaside valimisel arvestasin tõhusust, silmas pidades, et päringuid saaks vajaduse korral laiendada uute verbidega ja lihtsalt kasutada ka teiste sarnaste keelte puhul, eeldades, et ainult vähestel Uurali keeltel on rikkalik korpusematerjal. Päringufraaside koostise määras konkordantsipäringu suhteline lihtsus: et üks päring annaks selgeid vastuseid ja ei oleks vaja andmeid käsitsi edasi märgendada. Arengut perfektitähenduse suunas hindasin järgmiste näitajate kaudu.

(A) **Adverb *veel***. Kui *olema V-mata* ühendeis on suurenenud adverbi *veel* kasutus, siis toimub areng morfosüntaksis verbistumise ja semantikas perfektitähenduse suunas.

(B) **Prepositsioon *ilma***. Kui prepositsiooni *ilma* kasutamine on *olema V-mata* ühendeis piiratud, siis annab see tunnistust tähenduse ja vormi kristalliseerumisest. Sel juhul toimub areng perfektiv-

tähenduse suunas, verbistumine ja nimisõnalaadse distributsiooni vähenemine.

- (C) **Finiitverb jääma.** Kui *V-mata* ühendeis on suurenenud finiiitverbi *jääma* kasutus, siis näitab see, et sündmust hinnatakse kõnehetkel oluliseks. Sel juhul referentsaeg ajaskaalal pigem järgneb sündmusehetkele, ning on omane perfektiajale. Finiitverbi *jääma* kasutus, mis vastandub finiiitverbi *saama* omale, viitab ka puudumise tähenduselemendile.
- (D) **Verbiklass.** Kui *V-mata* ühendeile on iseloomulik saavutus- ja sooritusverbide rohkus, siis näitab see, et domineerivad resultatiivtähendused ning sündmust hinnatakse kõnehetkel tõenäoliselt oluliseks. Sel juhul asetub referentsaeg ajaskaalal pigem kõnehetkele kui sündmusehetkele. Konstruktsioon ei väljenda siis mitte finiiitverbi tähendust (nt olevik), vaid pigem liitaja tähendust, milleks on perfekt. Samas võib see ka näidata, et grammatiseerumine ei ole jõudnud staadiumi, kus verbiaspektil enam rolli ei ole.

Millised konkreetset korpuseotsingud viivad aga kõige tõhusamalt selleni, et selguks *mata*-vormi verbiparadigma osana grammatiseerumine ja vähenenud *nomen actionis*'e tunnusjooned? Järgnevas kirjeldan selliseid üksteisele vastanduvaid keelendeid, mis lihtsa korpuseuringuga kontrollitava tulemuseni aitavad viia.

- (A) Perfektitähenduse ja verbistumise sedastamiseks teen päringu, mis vastandab järjendid *on veel tegemata* ja *on tegemata*.
- (B) Tähdenduse ja vormi kristalliseerumist tarindis sedastan võrdlusega prepositsioonita ja prepositsiooniga järjendite esinemissageduse vahel: *on veel tegemata* ja *on veel ilma tegemata*.
- (C) Perfektiajale iseloomuliku Reichenbachi referentsaja ja kõnehetke ühtimise kohta ning sündmuse ärajäämise relevantsuse kohta teen järelduse kaudselt, mõõdes, kas *tegemata* ühendite sünonüümidena esineb *jäi tegemata*, *jääb tegemata*, *jäid tegemata*, *jäävad tegemata*.
- (D) Liitaja tähenduse, domineerivate resultatiivtähenduste ja kõnehetkele asetuva referentsaja tõenäosust mõõdan võrdluse kaudu tegevus- ja sooritusverbi päringute tulemuste vahel: *on veel vaatamata*, *on veel tegemata*.

6. Tulemused

(A) **Adverb *veel***. Adverbi *veel* kasutatakse *olema V-mata* ühendeis. Tabelist 2 näeme, et järjend *on veel tegemata*, mis vastas lihtsale perfekti abessiiveitusele, esines konkordantside otsingus etTenTeni 2021 versioonis 220 juhul, *on tegemata* 681 juhul.

Tabel 2. Adverbi *veel* kasutus *olema V-mata* ühendeis

Ühend	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
on veel tegemata	220	0,25	0,00002457
on tegemata	681	0,7	0,00007605

(B) **Prepositsioon *ilma***. Prepositsiooni *ilma* kasutamine on *olema V-mata* ühendeis piiratud. Tabelist 3 näeme, et järjend *on veel tegemata*, mis vastas lihtsale perfekti abessiiveitusele, esines konkordantside otsingus etTenTeni 2021 versioonis 220 juhul, *on veel ilma tegemata* järjendit korpuses ei esinenud.

Tabel 3. Perfekti abessiiveitus ja selle esinemine prepositsiooniga *ilma*

Ühend	Tüüp	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
on veel tegemata	verbaalsem	220	0,25	0,00002457
on veel ilma tegemata	nominaalsem	0	0	0

(C) **Finiitverb *jääma***. Finiitverbi *jääma* kasutatakse *V-mata* ühendeis küll, nagu selgub tabelist 4. Võrdluseks on järjendi *on tegemata* sagedus etTenTen 2021 korpuses, kus see esines 681 korda. See näitab, et abiverbi ja partsiibiga perfektitarindil on oluline alternatiivne, sama tähendusega leksikaalne verbikonstruktsioon, mis selgelt väljendab relevantse resultaadi puudumist kõnehetkel. Päring vastandi, verbi *saama* kohta, tulemusi ei andnud. Seega esineb kaudseid tõendeid kristalliseerunud perfektitähenduse nüansside kohta. Kuna finiiivorm *on* on nii mitmuse kui ka ainsuse vorm ning hüpotees on seotud täismineviku eituse omadustega, tegin *jääma* verbi finiiivormi päringu nii mitmuse kui ka ainsuse vormis ning

nii olevikus kui ka minevikus. Kõik järjendid esinesid korpuses tabelis 4 esitatud sagedustega.

Tabel 4. Finiitverbi *jääma* kasutus *V-mata* ühendeis

Ühend	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
jäi tegemata	598	0,67	0,00006678
jäid tegemata	147	0,16	0,00001642
jääb tegemata	320	0,36	0,00003574
jäävad tegemata	136	0,15	0,00001519
vrd <i>on tegemata</i>	681	0,7	0,00007605

(D) **Verbiklass.** Sooritusverbi (*tegema*), ent mitte tegevusverbi (*vaatama*) rohkus on *V-mata* ühendeile iseloomulik. Tabelist 5 leiame, et tegevusverb *vaatama*, mis on konverbina korpuses üks sagedasemaid *V-mata* ühendeid üldse, esineb harva ja ka siis pigem juhuslikult konverbilaadses ühendis või ümbermõtestatult, tulemuse väljendamisel.

Tabel 5. Tulemuse väljendamine *olema V-mata* ühendeis

Ühend	Tüüp	Esinemus korpuses	Esinemus miljoni sõne kohta	Osakaal korpuses %
on veel tegemata	sooritusverb	220	0,25	0,00002457
on veel vaatamata	tegevusverb	17	0,02	0,000001898

7. Arutlus

Prepositiooni *ilma* kasutamine on *olema V-mata* ühendeis piiratud, mis annab tunnistust arengust perfektitähenduse poole, verbistumisest või vähemalt nimisõnalaadse käitumise vähenemisest. Adverbi *veel* kasutus on *olema V-mata* ühendeis sage, niisiis esineb tendents verbistumise suunas ja sobivus perfektitähenduse väljendamiseks. *olema*-verbi ja *mata*-vormis verbi konstruktsioonide korpusuuringu käigus leidsin, et kui tarind esineb eessõnaga *ilma* konverbi funktsioonis (*ilma õppimata targaks ei saa*),

siis eessõnaga *ilma* perfektitarind ei esine. Seevastu on perfektitarind sage mäarsõnaga *veel*, mis ei ole aga loomulik konverbitarindites (*#veel õppimata targaks ei saa*). Seega on tarind nii vormiliselt kui ka sisuliselt pigem eituslik liitaeg: omaja-perfekt (täisminevik). Tarindit iseloomustab resultatiivsus ning verbiaspekti (tegevuslaadil) on siiski oluline roll, mis näitab, et tarind ei ole oma arengus perfektiaja lõppstaadiumi jõudnud. Finiitverb *jääma* tuleb *V-mata* ühendeis nii olevikus kui ka minevikus sageli ette. Seetõttu võib arvata, et *mata*-vormis väljendatud sündmust hinnatakse kõnehetkel oluliseks, mis viitab perfekti tähendusjoontele. Sooritusverbi (*tegema*) – ent mitte tegevusverbi (*vaatama*) – rohkus on *olema V-mata* ühendeile iseloomulik, mis näitab, et tarind on pigem resultatiivne. Seega on *olema V-mata* vormis väljendatud sündmus kõnehetkel tõenäoliselt oluline ja konstruktsioon ei väljenda mitte finiiitverbi tähendust (olevikku), vaid pigem liitaja tähendust, milleks on perfekt (täisminevik). Samas võib see ka näidata, et grammatiseerumine ei ole jõudnud oma arengus perfektiaja lõppstaadiumi, kus verbiaspekti enam rolli ei ole.

Liiteline eitus eesti verbide käändevormide seas kuulub hõljuvate käänete hulka, sest esineb eri sõnaliikide morfeemides ja sarnase semantikaga. Nii on seda ka varem analüüsitud muudes soome-ugri keeltes (nt Csepregi 2001). Konkreetse nimisõnakäände tähendusest on niisiis arenemas ajakategooria marker verbivormistikus. Juba olemasolev vorm, Uurali keeltes sage abessiiv-karitiiv, on kohanenud uue, kontaktkeeltes esineva nähtuse väljendamiseks. Algse abessiivikäände ja kontaktkeele perfektiaja, verbikategooria tähendustes esineb sarnasus. Kui nimisõnaga väljendatakse objektide ja indiviidide puudust (või „mitteosalemist“, nagu mõistetakse tüpoloogilise karitiivi definitsioonis, vt Oskolskaja jt 2020), siis ilmaütleva verbitarindiga väljendatakse ootuspärase ja kontekstis eeldatud sündmuse puudumist kõnehetkel.

Seletan mõlema, nii nimisõna kui ka verbivormi tähendust ootuspärasuse ja eeldatavuse presupositsiooniga (Strawson 1950). Kahe kõnealuse morfeemi puhul on sarnane ootuspärasuse ja eeldatavuse presupositsioon ja mitte implikatsioon, sest eituses jääb ootuspärasuse tähenduselement tarindis alles. Võrreldagu minevikus lauset (propositsiooni) *Muri sõi konti* ja selle eitust *Muri ei söönud konti*, kus eitusega kaob tähenduselement, et sündmus on toimunud. Seevastu propositsioone esindavates lausetes *Muril on kont söömata* ja *Muril ei ole kont söömata* jääb eitusest sõltumata lausel ootuspärasuse tähendusmoment alles. Mõlema *mata*-tarindiga lause puhul

on eeldatav, et kõnehetkel peaks Muril olema kont söödud. Uurali-pärane käändeparadigma ilmaütlev, mis mitmes Uurali keeles esineb hõljuva käändena, on eesti keeles arenemas Euroopa-pärase perfektiaja eituse suunas, seega osaks verbiparadigmas. Esineb ka variatiivsust omaja-perfekti väljendamisel, sest adessiivse topikuga *Minul on veel söömata* (tarind N-ADE + *olema* + (*veel*) V-*mata*) võib vahelduda nimetavas käändes topik: *Mina olen veel söömata* (N-NOM + *olema* + (*veel*) V-*mata*).

8. Kokkuvõtteks

Artikli eesmärk oli juhtida tähelepanu ilmaütleva morfeemidele *-ta* ja *-mata*. Sünkroonse keelekirjelduse seisukohast on tegemist morfeemiga, mis liitub nimisõnadele ja mille formant *-ta* esineb verbivormistikus. Artiklis viitasin nähtusele terminitega *ilmaütlev eituse* või lühemalt *abessiivitus* ja *hõljuv ilmaütlev*. Alustuseks selgitasin abessiivi tähendust, vormi, süntaktilist distributsiooni ning seost teiste Uurali keelte käänetega. Kuna tegemist on Euroopa keeltes harva esineva nähtusega, siis näitasin kõigepealt, et abessiiv tähistab võrreldes teiste eituse vormidega puudumist ja mitteosalust väljendavat eitust. Sellisel eituse tüübil on Uurali keeltes eriline morfoloogiline joon – selged tähenduslikud ja vormilised paralleelid ilmnevad nii nimisõna kui ka tegusõna paradigmas. Mõlema paradigma elemendi ühisjoon on ootuspärase osaluse presupositsioon. Keskendusin eelkõige kontaktkeeltele omaste, germaani ja baltipäraste abiverbi ja partitsiipi sisaldavate perfektiaegade sarnastele konstruktsioonidele (*on tegemata*). Seega on tarind eitav vastand varem eesti keeles kirjeldatud perfektiaja teise staadiumi omaja-perfektikonstruktsioonidele.

Märgendid

* – ebagrammatiline vorm, fraas või lause; # – semantiliselt välistatud ühend; ?? – spontaanselt kõnest puuduv, ent arusaadav ühend

Lühendid

ADE – adessiiv; N – noomen, nimisõna; NOM – nominatiiv; SAE – Standard Average European; V – verb, tegusõna

Kirjandus

- Aikhenvald, Alexandra 2008.** Versatile cases. – *Journal of Linguistics* 44, 565–603.
- Aikio, Ante** = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2022. Proto-Uralic. – *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Ed. by Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso, Elena Skribnik. *Oxford Guides to the World's Languages*, 3–27.
- Argus, Reili 2008.** Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. (= Humanitaarteaduste dissertatsioonid 19.) Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Argus, Reili, Annika Bauer 2020.** Muutevormide ilmumine eesti keelt esimese keelena omandavate laste kõnese. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 5, 17–57. DOI: 10.22601/PET.2020.05.01.
- Bybee, Joan L., Östen Dahl 1989.** The creation of tense, and aspect systems in the languages of the world. – *Studies in Language* 13, 51–103.
- Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca (eds.) 1994.** The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world. Chicago, London: University of Chicago Press.
- CHILDES Estonian** = Eesti lastekeele korpus. <https://sla.talkbank.org/TBB/childes/Other/Estonian>.
- Comrie, Bernard 1985.** Tense. *Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csepregi, Márta 2001.** Szintetikus tagadás a finnugor nyelvekben. – *Folia Uralica Debreceniensia* 8, 59–71.
- Dahl, Östen 1995.** Areal tendencies in tense-aspect systems. – *Temporal Reference, Aspect and Actionality*. Vol. 2. *Typological perspectives*. Ed. by Pier Marco Bertinetto, Valentina Bianchi, Östen Dahl, Mario Squartini. Torino: Rosenberg & Sellier, 11–28.
- EES** = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EKG I** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 1997. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

- Erelt, Mati 2017a.** Sekundaartarindiga laused. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 756–840.
- Erelt, Mati 2017b.** Öeldis. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 93–239.
- etTenTen 2021** = Estonian WEB 2021. Eestikeelsete veebilehtede korpus. <https://www.sketchengine.eu/ettenten-estonian-corpus/>.
- folklore.ee** = Eesti kaasaegsed anekdoodid. Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/~liisi/o2/>.
- Hamari, Arja 2011.** The abessive in the Permic languages. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 93, 37–84. <http://www.sgr.fi/susa/index.html>.
- Hamari, Arja 2014.** Inflection vs. derivation. The function and meaning of the Mordvin abessive. – Morphology and Meaning: Selected papers from the 15th International Morphology Meeting, Vienna, February 2012. (= Current Issues in Linguistic Theory 327.) Ed. by Franz Rainer, Francesco Gardani, Hans Christian Luschützky, Wolfgang U. Dressler, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 163–176.
- Haspelmath, Martin 1995.** The converb as a cross-linguistically valid category. – Converbs in Crosslinguistic Perspective. Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard König. Berlin: Mouton de Gruyter, 1–55.
- Haspelmath, Martin 2010.** Comparative concepts and descriptive categories in cross-linguistic studies. – Language 86 (3), 663–687.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006.** The Changing Languages of Europe. Oxford: Oxford University Press.
- Kiefer, Ferenc 2015.** The negative suffix in Hungarian. A new account. – Negation in Uralic Languages. (= Typological Studies in Language 108.) Ed. by Matti Miestamo, Anne Tamm, Beáta Wagner-Nagy. Amsterdam: John Benjamins, 601–614.
- Kilgarriff, Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubíček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý, Vít Suchomel 2014.** The Sketch Engine: Ten years on. – Lexicography 1 (1), 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>.
- Lindström, Liina, Ilona Tragel 2010.** The possessive perfect construction in Estonian. – Folia Linguistica 44, 371–400.
- Metslang, Helle 1994.** Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.) Oulu.
- Metslang, Helle 2009.** Estonian grammar between Finnic and SAE: Some comparisons. – Language Typology and Universals 62 (1/2), 49–71.
- Miestamo, Matti, Anne Tamm, Beáta Wagner-Nagy (eds.) 2015.** Negation in Uralic Languages. (= Typological Studies in Language 108.) Amsterdam: John Benjamins.

- Oskolskaja jt 2020** = Софья Алексеевна Оскольская, Наталья Михайловна Заика, Сергей Борисович Клименко, Максим Леонидович Федотов 2020. Определение каритива как сравнительного понятия. *Defining caritive as a comparative concept*. – *Voprosy Jazykoznanija* 3, 7–25.
- Plado, Helen 2015**. *des-* ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 60 (2014). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 195–218.
- Reichenbach, Hans 1947**. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan & Co.
- Sahkai, Heete 2011**. *Teine grammatika. Eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis*. Doktoriväitekiri. Tallinna Ülikool. Eesti keele ja kultuuri instituut.
- Sang, Joel 1983**. *Eitus eesti keeles*. Tallinn: Valgus.
- Simmul, Carl Eric 2018**. *des-* ja *mata*-konverbitarindi funktsioonid. – *Keel ja Kirjandus* 11, 847–867.
- Simmul, Carl Eric 2020**. Süüvides jonni jätmata avastamiseks sõnajärjestusteid. *des-*, *mata-* ja *maks*-konverbitarindi sõnajärg. – *Keel ja Kirjandus* 3, 221–242. <https://doi.org/10.54013/kk748a4>.
- Simmul, Carl Eric 2021**. *des-*, *mata-* ja *maks*-konverbitarindi inforoll. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, 12 (1), 303–334. <https://doi.org/10.12697/JEFUL.2021.12.1.08>.
- Strawson, Peter F. 1950**. On referring. – *Mind* 59, 320–344.
- Šagal, Ksenia 2017**. *Towards a typology of participles*. University of Helsinki. Department of Modern Languages. Helsinki.
- Tamm, Anne 2011**. Cross-categorial spatial case in the Finnic non-finite system: focus on the absentive TAM semantics and pragmatics of the Estonian inessive *m*-formative non-finites. – *Linguistics: An Interdisciplinary Journal of the Language Sciences* 49 (4), 835–944.
- Uuspõld, Ellen 1966**. Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (~ *nuna-*) ja *tud-* (~ *tuna-*) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. – *Keele modelleerimise probleeme I*. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 188.) Tartu: Tartu Ülikool, 1–196.
- Wagner-Nagy, Beáta 2011**. On the Typology of Negation in Ob-Ugric and Samoyedic Languages. (= *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 262.) Helsinki.
- Ylikoski, Jussi 2003**. Defining non-finites: Action nominals, converbs and infinitives. – *SKY Journal of Linguistics* 16, 185–237.
- Ylikoski, Jussi 2021**. Abessiivin apologia. – *Puhe ja kieli* 41 (2), 139–157. <https://doi.org/10.23997/pk.110924>.

The Estonian abessive negation of the perfect

ANNE TAMM

The Estonian abessive shares characteristics with almost all Uralic languages, which have abessives, caritives or privatives. As many other Uralic languages, the Estonian abessive emerges in both verbal (as the *-mata* form) and nominal forms (as *-ta*). The nominal and verbal abessive forms are optionally complements of the preposition *ilma* ‘without’ in Estonian. The agglutinative features and rich case system of Estonian is not matched by its non-Finnic contact languages in the European area. The focus of the study is how the verbal abessive fits into the functional gaps in the verbal paradigms of newly developed and analytically expressed tenses such as the perfects. A corpus study supports the hypothesis that the *-mata* form is taking on more verbal properties and losing nominal properties in its developments towards a construction expressing the negation of the perfect.

Keywords: caritive, privative, grammaticalization, negation, perfect tense, participle, converb, language contact and variation

Anne Tamm
Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary
Institute of German and Netherlandic Studies
Department of Netherlandic Studies
Hungary
Budapest 1088
Reviczky u. 4–203
tamm.anne@kre.hu